

Лаврик М.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВЗІРЕЦЬ ЯК УНІВЕРСАЛІЯ ВИБОРУ СОЩОДОРЕЧНИХ ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ ЛЮДИНИ

У статті надається переосмислення поняття «взірець». Він розглядається не стільки як соціальний, скільки як соціокультурний феномен, один з ґрунтовних механізмів зовнішньої та внутрішньої детермінації людської діяльності.

Ключові слова: взірець, особистість, суспільство, поведінка, поведінкові стратегії, соціальна регуляція, саморегуляція.

Лаврик М. Социокультурный образец как универсалия выбора социоуместных поведенческих стратегий человека. В статье переосмысливается понятие "образца". Его предлагается рассматривать не столько как социальный, сколько как социокультурный феномен, один из основополагающих механизмов внешней и внутренней детерминации человеческой деятельности.

Ключевые слова: образец, личность, общество, поведение, поведенческие стратегии, социальная регуляция, саморегуляция.

Lavryk M. Socio-cultural sample as a universal phenomenon of a choice of socially pertinent behavioural strategy of the person. The notion of a "sample " is given a new sense in this article. The sample is supposed to be rather not regarded as a social but as a socio-cultural phenomenon, one of the basic components of mechanism for inner and outer human personality determining.

Key words: sample, society, personality, behavior, behavior strategies, social regulation, self- regulation.

Актуальність. Проблема ціннісно-соціокультурних орієнтирів людського буття завжди посідала важливе місце у роздумах представників різних гілок гуманітарного знання, тому що інтереси суспільства та людини найтісніше сполучаються через ціннісну систему, вона є «інтегральною засадою як для окремо взятого індивіду, так і для будь-якої малої чи великої соціальної групи, культури, нації, нарешті, для людства у цілому» (*пер. авт.* - Л.М.) [8, с. 15]. Руйнація подібних засад неминуче призводить до кризових явищ як в особистісному житті окремої людини, так і суспільства в цілому.

Метою даною статті є дослідження так званих взірців або ідеалів особистості, у яких поєднані різноманітні моральні норми, окремі особистісні характеристики соціального суб'єкту, а також репрезентовані цілісні моделі належної, доречної поведінки.

Сьогоднішній стан українського соціуму можна продовжувати називати кризовим. Від часу становлення української державності українське суспільство зазнало значних трансформаційних процесів. Але поряд з конструктивними реформами, спрямованими на подолання дегуманізованого тоталітарного минулого, приєднання до клубу цивілізованих держав мають місце і дезінтеграційні процеси - значне розмежування громадян за рівнем матеріального статку, розподіл суспільства за мовною ознакою, міжконфесійні протиріччя, політична поляризація населення та ін. Але найзначніших негативних наслідків зазнали саме ціннісно-нормативні засади нашого суспільства. Руйнація єдиної соціокультурної платформи, що формувалася засобами загальнодержавної ідеології та пропаганди за радянських часів, не співпала з відбудовою нової єдиної ціннісної системи. Це спричинило розшарування та розчленування суспільства та помноження локальних ціннісно-соціокультурних систем окремих суспільних угруповань.

Поряд з утвердженням нових ціннісно-світоглядних орієнтацій «досягально-споживчої та індивідуалістичної культури» (*пер. авт.* - Л.М.) [6, с. 120] з властивими їй атрибутами успіху, матеріального статку та соціального статусу, які здебільшого віднаходять відгук у молоді, серед старшого покоління все ще зберігають свій вплив радянські ціннісно-нормативні системи. У більшому масштабі під впливом екзистенціальної кризи відроджуються примордіальні локальні солідарності [18]; у світі глобалізації набувають сили та чинності націоналістичні світоглядні тенденції [3].

Такі різноманітні та системні соціальні трансформації істотним чином вплинули на спотворення умов функціонування суспільства. Невизначеність загальних засад структурування соціального простору, призводить до невизначеності правил та норм міжсуб'єктних відносин, навіть, їх свідомого нівелювання, що завдає руйнівних наслідків нормативно-регулятивним системам соціальних взаємодій та негативно відбивається на внутрішньому світі та психоемоційному комфорті людини, посилюючи тенденції до деструкції [9], девіантної поведінки [5], екзистенціальному вакууму та інших симптомів соціальної патології [16].

Аналізом соціокультурних впливів, які призводять до деструктивних форм діяльності людини та соціальних патологій, переймаються гуманітарії різного фаху. У надрах соціології сформувалася спеціальна соціологічна теорія - соціологія девіантної поведінки і соціального контролю, серед прихильників якої можна виділити Є. Дюргейма, Р. Мертона, В. Франкла, ЯЛ. Гілінського та ін. Особливої уваги заслуговує концепція Є. Дюргейма, що наголосив на зв'язку ціннісно-нормативної кризи суспільства (стан «аномії») з тенденцією до деструктивної

*Лаврик М. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВЗІРЕЦЬ ЯК УНІВЕРСАЛІЯ ВИБОРУ
СОЩОДОРЕЧНИХ ПОВЕДІШКОВИХ СТРАТЕГІЙ ЛЮДИНИ*

поведінки [7, с. 116]. Впливом спотворення ціннісно-нормативних систем на пригнічення рушійних біологічних імпульсів людини займалися представники психоаналітичних теорій ще за часів З. Фрейда, К. Юнга. Формотворчий вплив на становлення, розвиток особистості, її розгортання (самореалізацію, самоактуалізацію) чи, навпаки, пригноблення досліджується у психології, соціальній психології, педагогіці та етиці (С.Л. Рубінштейн, А. Адлер, А. Маслоу, В.А. Ядов, Д.А. Леонтьєв, А.А. Гусейнов, Р.Г. Апресян та ін.).

Але на шляху подолання деструктивних, асоціальних форм людської поведінки важливого значення набувають дослідження та відтворення таких соціокультурних універсалій, що безпосередньо впливають на вибір соціодоречних поведінкових стратегій кожної окремої людини, надають ціннісно-змістовну спрямованість становлення та розвитку особистості, впливають на формування ієрархії соціально та індивідуально значимих цінностей, а також мають певну динаміку у підпорядкуванні сталих та новітніх ціннісних орієнтацій.

У науковій практиці поняття «взірця» та «ідеалу» ототожнюються, хоча, на думку автора, у розглядуваному ним соціокультурному контексті це питання потребує подальшого вивчення. Роль взірців у житті суспільства та людини не набула значних досліджень, незважаючи на те, що творення ідеалів притаманне лише одній земній істоті - людині, сила ідеалів у творенні гармонійних взаємодій у площинах «людина-світ», «людина-суспільство», «людина-людина» є невичерпною, і, можливо, саме це «виділяє людину як людину з тваринного світу» {авт. пер. - Л.М.) [11, с. 46].

В «ідеалах» відтворюються суспільні вимоги до кожного окремого індивіда як члена спільноти, що забезпечує певну долю *передбачуваності* індивідуальних дій у разі їх наслідування. «Будь-який суспільний простір потребує первинної структуризації і в подальшому - збереження внутрішньої впорядкованості, що забезпечується постійним відтворенням відповідних *певному зразку*, а тому *передбачених* індивідуальних дій» [13, с. 28]. Відтворення «гарантованих» поведінкових форм членів спільноти відіграє важливу роль у становленні соціального порядку та стабільності, а також у збереженні психічної цілісності її членів: забезпечує «*базисну довіру*» та відчуття «*онтологічної безпеки*», відсутність яких приводить до поступової психічної деградації індивідів, що, в свою чергу, перешкоджає відтворенню соціального порядку [4, с. 116]. Таким чином, окреслюється безпечний простір та умови для «безперешкодної практичної самореалізації» [4, с. 141] особистості, її «самоактуалізації». Показовою у цьому сенсі є психоаналітична концепція соціалізації, запропонована З. Фрейдом, що покликана усмиряти вроджені руйнівні імпульси людини та спрямовувати їх у соціально зручні форми. Наприклад, сублімувати сексуальні імпульси людини у соціодоречні форми, ж то симпатія без оволодіння.

Таким чином, творення «ідеалів», як нормативних соціоорганізуючих систем, їх кодифікація, постійна підтримка (відтворення систем заохочення та покарання) та трансляція (виховання, соціалізація, енкультурація) серед членів спільноти стає найвагомим завданням культури суспільства.

Зазначені процеси відбуваються у декількох площинах. По-перше, «взірці» закріплюються в образах «культурних» чи «національних героїв», що передаються

від покоління до покоління у виховному процесі та під час енкультурації¹⁹ [2] дитини. По-друге, соціодоречні поведінкові альтернативи закріплюються у системах «належно-доречних» та «заборонених» актів [15, с. 51-60], що підтримуються розвиненими системами заохочення та покарання [15, с. 115-156], та транслуються індивіду у процесі його соціалізації.

Гарантованість щодо їх виконання полягає, по-перше, у розгалужених суспільних інституційних засобах контролю (формальні та неформальні інститути), по-друге, у адаптивно-захисних функціях будь-яких нормативних систем, у тому числі суспільних «ідеалів». Нормативні системи формуються на основі єдиної культурної практики всіх членів певної спільноти, а тому включають такі особистісні характеристики, що максимально відповідають культурному середовищу, та допомагають індивіду досягати найбільшого комфорту та безпеки. А, Кардінер вводить поняття «системи індивідуальної безпеки» як системи засобів адаптації, завдяки яким індивід найбільш зручно досягає схвалення та підтримку своєї соціальної групи [10], та є невід'ємною складовою цілісного модусу особистості.

Таким чином, соціокультурні «ідеали» належать до *системоутворюючих* підвалин культури суспільства. Через свою загальновизнаність, консенсуальність, усталеність та упорядкованість «ідеали» постають як соціоорганізуючі комплекси, що належать до класу неформальних інституцій суспільства. Їх соціально-інтегративні функції особливо активізуються під час «пограничних ситуацій». Наприклад, у часи війни послідовно відтворювалися та суспільно підтримувалися героїчні та мужні образи відважних воїнів, як-то: «спартанець», «лицар», «революціонер», «патріот» тощо.

Разом із тим, проблема «самоактуалізації» як «прагнення людини до самоздійснення, до втілення в дійсність потенційно властивих йому можливостей» [12] не може бути вирішена виключно за рахунок наслідування загальносхвалюваних образів. Загальні «ідеали» є стандартизованими образами, загальними для всіх і кожного, а таким чином більш сприяють «тиражуванню особистостей» [13, с. 63], створенню копій, ніж розкриттю неповторних, унікальних та самобутніх Я-особистостей. «У кожної людини є концепція мети або ідеал, необхідний для того, щоб добиватися більше того, що можливо для неї в актуальній життєвій ситуації, долати недоліки і труднощі сьогодення завдяки тому, що постулювало конкретної мети майбутнього. Маючи цю конкретну мету або намір, людина відчуває себе в змозі здолати будь-які проблеми, оскільки в ній живе її майбутній успіх. Без відчуття мети діяльність індивіда не мала б жодного сенсу» (*пер. авт. - Л.М.*) [1].

Фіксація *мети діяльності* індивіда вирішується шляхом надання їй конкретної форми («прототип чи модель майбутньої зрілої особистості» [1]), а саме, у конструюванні індивідом власних *індивідуалізованих «образів - ідеалів»*, в яких втілюються такі особистісні характеристики, що є саме індивідуально цінними. «Ідеале...» це передбачене втілення того, чим вона (*людина*, авт.) може бути. Це

19 Енкультурація (входження в культуру) - опанування етнокультурним досвідом, специфічним для даної локально історичної культури. Забезпечується системою культурних інститутів. Необхідно відрізняти від соціалізації, опанування загальнолюдського досвіду взаємодій. Насправді обидва ці процеси нероздільні. Але якщо в результаті соціалізації людина опановує особливий спосіб дії, специфічний для неї на відміну від тварин, то в результаті енкультурації з'являється людина певної культури.

Лаверик М. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВЗІРЕЦЬ ЯК УНІВЕРСАЛИ ВИБОРУ
СОЦІОДОРЕЧНИХ ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ ЛЮДИНИ

кращі тенденції, які, втілюючись в образі - взірці, стають стимулом та регулятором її розвитку» (пер. авт. - Л.М.) [14]. Таким чином, індивідуальні взірці співпадають з метою діяльності людини, обумовлюють напрям розвитку особистості, а нормативні взірці - умови діяльності та розвитку особистості. Індивідуальні взірці є витворами індивідуальної *добровільної* творчості людини та є бажаними до досягнення, нормативні - утворюються засобами культури та є рекомендованими до наслідування. «Індивідуалізовані взірці», як витвір «неконтрольованої» індивідуальної творчості, можуть включати цінності не тільки етичного, але й утилітарного, прагматичного, егоїстичного характеру. Та чи роблять такі відмінності в індивідуальному та соціальному вимірах «ідеалів» ці явища взаємовиключними?

Уважається, що ні. «У безпосередньому сприйнятті етичною людиною тих цінностей і норм, якими вона керується в житті, наявність у них двох сенсів або просто двох перспектив тлумачення не викликає трагічного конфлікту. Воно приймається як нормальне положення за рахунок встановлення певної ієрархії між індивідуальною і соціальною цінністю...» (пер. авт. - Л.М.) [13, с. 35]. Співвідношення цих вимірів постійно змінюється, залежно від зовнішніх обставин, знаходиться у постійній динаміці, що породжує інваріантність вибору поведінкових альтернатив, тобто окреслюється певний простір свободи вибору.

До того ж, дуже важко відмежувати загальнозначиме та індивідуальноціннісне, бо «якщо ми *переживаємо* щось як належне, а не лише відвернуто знаємо, що воно вважається таким, належне стає предметом наших особистих устремлінь» (пер. авт. - Л.М.) [14]. Але справедливо буде зауважити, що часто наші «особистісні ідеали» формуються всупереч тим, що диктуються оточенням. Найбільш наочними прикладами утворених таким чином «ідеалів» особистісних проявів є субкультурні утворення - образи «хіпі», «панки», «емо», «готи» тощо, що постають бунтом проти суспільної диктатури «нормальності», викликом стереотипним уявленням про належне, противагою «пропагованим взірцям». Такі *демонстративні* прояви індивідуальної творчості, що знаходяться у протистоянні, конфлікті до більшості, все ж таки є «нормативними» формоутвореннями соціальних груп меншості (угруповань) - «референт-груп» [17, с. 81], тобто таких, з якими індивід *добровільно* себе ідентифікує. У ролі подібних «референт-груп» рівною мірою можуть виступати і професійні, релігійні та інші формально визнані спільноти. Таким чином, «індивідуалізовані взірці» як витвір індивідуальної творчості здебільшого співпадають з процесом вибору систем загальногрупових цінностей деяких соціальних малих груп, на підставі *добровільності*, де важливим чинником самого вибору стає прототип власного майбутнього Я.

Враховуючи наведене, можна дійти висновку, що соціокультурні «взірці» в їх соціальному та індивідуальному вимірах становлять єдиний структурно цілісний комплекс, що детермінує поведінку людини, а також впливає на формування та розвиток особистості у колі соціодоречних поведінкових альтернатив. Вони мають складну ієрархічно утворену структуру, яка знаходиться у постійній динаміці, корелятивній до викликів навколишнього середовища та стратегій життя кожної окремо взятої людини. Виключення будь-якої складової загрожує, з одного боку, втратою безпечного простору діяльності по самореалізації, з іншого, втратою власного унікального Я-проекту, що безпосередньо впливає на руйнацію «психічної цілісності особистості».

У даній статті автором лише розпочато наукові розвідки щодо досліджень ролі та місця соціокультурних взірців у житті суспільства та індивіда. Намагаючись

розставити, так би мовити, «точки відліку», у власних наукових пошуках, автор окреслив коло питань, що належать до подальшого розв'язання. Серед таких: дослідження соціокультурних взірців у їх культурогенезі та соціогенезі, кореляція ідеального та реального, загального та індивідуального, традиційного та інноваційного, сталого та мінливого у становленні та творенні соціокультурних взірців, виокремлення предметно-атрибутивних ознак взірців у колі суміжних понять, дослідження функціонального навантаження соціокультурних взірців як структурно цілісних комплексів у відтворенні та підтримці ціннісно-нормативних засад соціальних взаємодії, становленні особистості та багато іншого.

Література:

1. *Адлер, А.*, Наука жить [Электронный ресурс] / *А.Адлер*: Библиотека РГИУ - Электрон, дан. (1 файл) - 2006. - Режим доступа: http://www.vusnet.ru/biblio/archive/adler_nauka/ - Назва з екрана.
2. *Белик, А.* Культурология. Антропологические теории культур [Электронный ресурс] / *А. Белик*: Библиотека Гумер - Режим доступа: http://www.gurner.info/bibliotek_Buks/Culture/Belik/_14.php
3. *Гидденс, Э.* Ускользящий мир: Как глобализация меняет нашу жизнь [Текст] / *Э.Гидденс*; пер. с англ. - М.: Весь мир, 2004 - 120 с.
4. *Гидденс, Э.* Устройство общества: Очерк теории структуризации [Текст] / *Э. Гидденс*; пер.с англ. - М.: Академический проект, 2003.
5. *Гилинский Я.И.* Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория [Текст] / *Я.И. Гилинский* // СоцИс. - 1991 - №4 - С. 72 - 78.
6. *Данилова, Е.Н.* Идентификационные стратегии: российский выбор [Текст] / *Е.Н. Данилова* // СоцИс - 1995, - №6. - С. 120-130
7. *Дюркгейм, Э.* Самоубийство: Социологический этюд [Текст] / *Э.Дюркгейм*; пер, с фр. с сокр.; под ред. В.А. Базарова. - М.: Мысль, 1994. — 399 с.
8. *Леонтьев, Д.А.* Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции [Текст] / *Д.А. Леонтьев*/Вопросы философии. - 1996 - №4 - С. 15-26.
9. *Лысак, И.В.* Социокультурные основания деструктивной деятельности человека [Электронный ресурс] / *И.В. Лысак* // *Лысак, И.В.* Человек - разрушитель деструктивная деятельность как социокультурный феномен - Библиотека «Полка букиниста» - Режим доступа: http://societv.Dolbu.ru/ivsak_destroyer/ch03_all.html - Назва з екрану.
10. *Лурье, С.* Психологическая антропология: история, современное состояние, перспективы [Электронный ресурс] / *С. Лурье* - Режим доступа: <http://svlourie.narod.nj/index.htm>
11. *Мудрагей, И.С.* Идеал - проблема выбора или Воля к разуму/ *Я.С. Мудрагей* // Вопросы философии - 1996 - №9 - С. 43 - 53
12. *Маслоу, А.* Мотивация и личность. [Электронный ресурс] / *А.Маслоу*. Библиотека Фонда содействия развитию психической культуры [PSYLIB.KIEV.UA](http://www.psylib.kiev.ua) - 2004 - Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/masla01/index.htm>
13. *Прокофьев, А.В.* Мораль индивидуального совершенствования и общественная мораль: исследование неоднородности нравственных феноменов [Текст] / *А.В. Прокофьев*. - НовГУ имени Ярослава Мудрого. - Великий Новгород, 2006. - 284 с. (Серия «Монографии»; Вып. 6.)
14. *Рубинштейн, С.Л.* Основы общей психологии [Электронный ресурс] / *С.Л. Рубинштейн*: Библиотека Фонда содействия развитию психической культуры [PSYLIB.KIEV.UA](http://www.psylib.kiev.ua) - 2000 - Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/rubin01/index.html>
15. *Сорокин Л.* Человек. Цивилизация. Общество / *П.Сорокин*; пер. с англ. С.А.Сидоренко, А.Ю. Согомонов / Общ. редакция, сост. и пред. *А.Ю. Согомонова* - М.: Политиздат - 1992 - 543 с.
16. *Франки, В.* Человек в поисках смысла [Электронный ресурс] / *В. Франкл*: Библиотека MyWord.ru - Электрон, дан. - (1 файл) - М.: Прогресс, 1990 - 368с. - Режим доступа: <http://www.pk.mcdir.ru/lib1/info/2673.html>
17. *Щепаньский Я.* Элементарные понятия социологии [Текст] / *Я. Щепаньский*; пер. с польск. В.Ф. Чесноковой; ред. и вступ. ст. Р.В. Рыбкиной. - Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1967. — 247 с.

БЫчук Н.Л. ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР САМОТНОСТІ: САМОТНІСТЬ
ЧИ ОДИНОКІСТЬ (за твором С. К'єркегора «Найнещасливіший»)

- 18, *Ядов В.А.* Символические и примордиальные солидарности в условиях социальных перемен [Текст] / В.А. Ядов // Доклад на XVI Всемирном социологическом конгрессе. - Билефельд, 1994.

©Лаврик М., 2010